

“NÂZ” KELİMESİNİN “NİMET, LÜTUF, REFÂH VE ÂSÂYİŞ” ANLAMLARI ÜZERİNE

Mücahit KAÇAR | ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5707-8947> | mukac80@gmail.com

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye/ Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, İstanbul-Türkiye ROR ID: <https://ror.org/03a5qrr21>

ARAŐTIRMA NOTU/RESEARCH NOTE

Atıf Bilgisi/Citation: Kaçar, Mücahit. “Nâz” Kelimesinin ‘Nimet, Lütuf, Refâh ve Âsâyîş’ Anlamları Üzerine”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 33 (Aralık 2024), 575-579, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1577475> / Kaçar, Mücahit. “On the Meanings of the Word ‘Nâz’ as ‘Blessing, Grace, Welfare and Public Order’”. *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 33 (December 2024), 575-579, <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1577475>

Geliő Tarihi/Date of Submission: 01.11.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 25.11.2024

Yayım Tarihi/Date of Publication: 30.12.2024

Deęerlendirme/Peer-Review: Editör Kurulu/Editorial Board

Arařtırma Notu/Research Note

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatıőması/Conflicts of Interest: Çıkar çatıőması beyan edilmemiőtir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dıő fon kullanılmamıőtır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Klasik Türk edebiyatı metinlerini doğru anlama yolundaki önemli engellerden birisi, başka dillerden Türkçeye geçen yahut kökü Türkçe olan kelimelerin farklı anlamlarının zaman içinde unutulmuş olmasıdır. “Kelimenin eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, ilk şekline göre anlamında bir daralma görülmesi (Aksan 1987: 76)” şeklinde tarif edilen ve dilimizde tarihi süreçte birçok kelimenin başına gelen anlam daralması, maalesef günümüzde Klasik Türk edebiyatı metinlerini anlama çalışmalarımızda bizlere büyük zorluklar çıkarmaktadır. Türk edebiyatının geçmiş dönemlerinde kaleme alınmış metinlerde sıklıkla kullanılan ve birden fazla anlama sahip olan bazı kelimelerin zaman içerisinde anlam daralmasına uğrayarak günümüzde tek bir anlamda kullanılması, kelimelerin günümüzde unutulmuş anlamlarında kullanıldığı metinlerle okuyucu arasında bir perde çekilmesine sebep olmaktadır.

Türkçenin tarihi dönemlerinden günümüze taşınan bazı temel kelimelerin bugünkü dilimizde sadece bir anlamıyla bilinip yaygın olarak kullanılması, eski metinleri anlama çalışmalarında zihnimizi yanıltmaktadır. Metinlerin diliçi çevirilerinde ve şerhlerinde kelimenin bilinen anlamının yardımcı olmadığı durumlarda ise beytin yahut cümlenin “genel” çevirisiyle yetinildiği uygulamalara rastlanmaktadır. Nitekim bizim de bu kısa yazıyı kaleme almamızın sebebi, bazı metinlerdeki “nâz” kelimesinin bilinen anlamının metni anlamaya yardımcı olmayışı ve yaptığımız araştırmada kelimenin tespit ettiğimiz farklı anlamlarının müstakil herhangi bir çalışmaya konu edilmemiş olmasıdır.

Farsça sözlüklerde “nâz”ın günümüzde Türkçede de kullanılan “işve, cilveli hareket” vb anlamları yanında şu birkaç anlamına da işaret edilmektedir: Nimet, lütuf, refâh ve âsâyiş (Muin 1964: 1484; Kanar 2023: 592). Örneğin Farsçanın önemli sözlüklerinden birisi olan *Lügatnâme-yi Dihhuda*'da kelimenin öncelikli anlamları olarak “نعمت، رفاه، آسایش، تنعم کامرانی، نعيم”¹ verilmektedir.

Çalışmamızda incelediğimiz metinlerde “nâz”ın birçok yerde “nimet, lütuf, refâh ve âsâyiş” anlamında ve genellikle de “nimet, ni'am, na'im” kelimeleriyle beraber kullanıldığı görülmektedir. Bu da “sıhhat u afiyet” ve “ahd u peymân” gibi ikilemelerde görüldüğü gibi “nâz u nimet” şeklinde bir kullanımın yaygınlığını göstermektedir. Nitekim Nesîmî'nin “ey güzeller sultanı, sensiz iken bu dünyanın refâhı ve nimeti, bağı ve bostanı bana ayak bağı ve zindan oldu, gel!” dediği aşağıdaki beytinde kelimenin işaret ettiğimiz anlamı ve şekliyle kullanımı görülmektedir.

Dünyenün nâz ü na'îmi bağı ü bustânı mana

Sensüz ey sultân-i hûbân bend ü zından oldu gel (Ayan 2002: 474)

16. yüzyıl şairlerinden Emânî'nin *Ziyâfet-nâme* isimli mesnevisinde “nâz”ın hem bu tekrara dayalı ikili kullanımlarına hem de Farsça sözlüklerde verilen “refâh ve âsâyiş” anlamlarına rastlanmaktadır. Metnin ilk beytinde Cenâb-ı Hakk'ın mahlûkata olan lütfunu ve ziyâfet sofrasındaki ikramları “nâz u nimet” ile ifade eden Emânî, Sokullu Mehmed Paşa'nın övgüsü kısmında da sadrazamın devrindeki bolluk, refâh ve âsâyişi karşılayacak şekilde “nâz” kelimesini tercih etmektedir.

Bismillâhirrahmânirrahîm

Ol-durur halka viren nâz u na'îm

Bezl olup ol gice nâz u ni'met

Okıya fâtiha hayru'l-ümmet

Nâz ile şöhre-i âfâk ola

Zâtına her kişi müştâk ola (Yazar ve Ata 2024: 487, 494, 508)

¹ Kelimenin işaret ettiğimiz anlamlarını Ali Ekber Dihhuda'nın *Lügatnâme*'si de dâhil olmak üzere önemli Farsça sözlüklerde bir arada sunan online bir kaynak için bkz. <https://vajehyab.com/?q=%D9%86%D8%A7%D8%B2> (Erişim Tarihi: 10.10.2024)

Tâcî-zâde Câfer Çelebi aşağıdaki beyitte, Sırat köprüsünü geçerek cennete giren iyi kimselerin lütuf ve nimetlere kavuşup huri ve saray sahibi kimseler olacaklarını belirtirken kelimeyi “lütuf ve nimet” anlamında “nâz u nimet” ikilemesiyle kullanmaktadır.

Giçüb Sırâtı vü gire ebrâr cennete

Erbâb-ı nâz u ni'met ü hûr u kusûr ola (Erünsal 1983: 17)

Şeyhî'nin *Har-nâme'si*, kelimenin işaret ettiğimiz anlamları için örnek olabilecek beyitler içermektedir. Aşağıdaki ilk beyitte felekten ve zamaneden şikâyet bağlamında câhillere nâz, liyakat sahibi olan sanat ve ilim erbabı kimselere ise niyâzın düşmesinin uygunsuzluğu ifade edilmektedir. Burada câhillere verilen nâzdan kastın nimet ve refâh içinde yaşamak olduğu açıktır. Eserde sultana dua edilirken kullanılan “Ol şehüh işi ‘izz ü nâz olsun” ifadelerinde de sultanın işinin refah ve âsâyîş sağlamak olduğu, dolayısıyla devrinin böyle geçmesi şeklinde bir dua olduğu açıktır.

Nice kim bu zamâne-i nâsâz

Câhile nâz vire ehle niyaz

Ol şehüh işi ‘izz ü nâz olsun

Düşmeninüñ ğam u niyâz olsun (Kaçar 2013: 28)

Şeyhî'nin *Har-nâme'sinde* dile getirilen “Câhile nâz vire ehle niyaz” hususunun izahını Nev'î-zâde Atâyî'nin *Sohbetü'l-Ebkâr'*ında görüyoruz. Atâyî, insanların çalışarak nimete mazhar olamayacaklarını, her şeyin takdirle belli olduğunu ifade ederek bunun binlerce delilinden birisi olarak şunları söyler: Parmak hesabı bilmeyen câhil ahmaklar müreffah hayatlar sürerler, sakallarındaki kıllar kadar mala sahiptirler. Atâyî'ye göre bu kimselerin sakal ve bıyıkları onların ahmaklıklarına işaret ettiği halde sakallarındaki kıllar sayısınca nimete mazhar olmaları nimetlerin dağılımında tedbirin değil takdirin esâs olduğunu gösterir. Son beyitte “Sakalı sağısı var ni'met ü nâz” mısraındaki “ni'met ü nâz”, metin bağlamında bir üstteki beyitte geçen “Sakalı sağışı var mâl ü menâl”deki mâl mülkü, yani kişinin sahip olduğu lütuf ve nimetleri karşılamaktadır.

Kesbde medhalı yok tedbîrün

Kimse resmin bozamaz takdirin

İ'tibâr eyleyicek ehl-i hîred

Bulunur bu söze bin dane sened

Nice eyle ki sayarsa bin kez

Kendi engüştü hisâbın bilmez

Bu hamâkatla müreffeh-ahvâl

Sakalı sağışı var mâl ü menâl

Humkına şâhid iken rîş ü râz

Sakalı sağısı var ni'met ü nâz (Yelten 1999: 165)

Eski metinlerimizde “nâz” kelimesinin bazen tevriyeli olarak yukarıdaki bütün anlamlarda bazen de sadece “nimet, lütuf, refâh ve âsâyîş” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Ahmet Paşa ve Bâkî'nin aşağıdaki beyitlerinde bu ikili kullanım görülmektedir. Bâkî'nin şiirinde huzur ve nâz içinde geçen günlerden sonra sevgilisinden yüz bulamayan bir âşığın hayal kırıklığıyla köşeye çekilip rintler gibi dünyadan el etek çekmeyi tercih edişi kadar eski lütuflarının yerini ilgisizliğe bırakan hâminin bu tavrı karşısında artık eski himayeyi göremeyeceğini anlayan şâirin umudunu yetirerek kanaati tercih edişi de hissedilmektedir. Ahmet Paşa'nın müfredinde de “nâz” kelimesinin hem tek başına hem de “nâz u nimet, “nâz u na'îm” şeklindeki ikili kullanımda farklı anlamları kastedilerek tevriyeli kullanıldığı

görülmektedir. Kelimenin farklı anlamlarına göre beyitte geçen “nâzı çok ma’şûka”nın sevgili veya “himâye eden kişi, hâmi” rolünde görüldüğü görülmektedir.

Tutalum şîve-i rindân-ı kanâ’at-pîşe
Tâ-be-key hâtıra-i ni’met ü nâz eyleyelüm (Küçük 2019: 296)

Ben ki gördüm ser-be-ser nâz ü na’îmin âlemin
Nâzı çok ma’şûkadan yig nâz ü ni’met görmedim (Tarlan 1992: 308)

Süheylî de kadir kıymet anlayan himâye sahiplerinin kalmadığını, sanat ve edebiyattan anlayan zevk sahibi o kişilerin meclisindeki lütuf ve nimetin artık olmadığını söylediği aşağıdaki beyitte kelimeyi “lütuf ve nimet” anlamında kullanırken “nimet ü nâz” sahibi hamilerin eksikliğini vurgulamaktadırlar.

Kanı ol kadr ü kıymet fehm iden sâhib-hamiyyetler
Kanı ol bezm-i erbâb-ı safânuñ ni’met ü nâzı (Harmancı 2007: 135)

Kelimenin işaret ettiğimiz anlamlarda ve ikilemeler şeklindeki kullanımlarına Çağatay Türkçesi metinlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin “Çağatay Tilinig İzahlık Luğiti” ismiyle hazırlanmış olan lügatte bazı kelimelerin izahlarında nimet ve yeme içme anlamlarına gelen kelimelerin karşılığı olarak nâz yazılmakta, başka kelimeler için Çağatay şairlerinin şiirlerinden verilen örneklerde de “nâz u na’îm”in nimet ve refâh anlamında kullanıldığı görülmektedir:

ala : [ala’]: Naz u nemetler, yemek – içmekler.
tene“um : [tena“um) Naz u nemetler içide yaşaş, rahette yaşaş.
Ki kustenteniye bilad-i ezim
Erur anda köpraki naz u ne’im.

Kim dostdurur nâz u ne’im anla ani
Düşmen ese niyran-i cehim anla ani (Özçetin 2012: 66, 390, 279, 462)

Kelimenin bu anlamına Doğu Türkistan’daki bir yazmada yer alan ve Türklerin tabiat olaylarıyla ilgili inançlarını aktaran bir metinde yine “nâz u nimet” şeklinde şöyle rastlanmaktadır: *Eger Dua Ay’da ay tutulsa hélik arisida nale vü zare tola bolğay. Naz ü ni’metdin bî-ğam bolğay: Eger Dua Ayı’nda ay tutulursa, feryat figan dolu olur. Nimet sıkıntısız elde edilir* (Karadavut 2022: 261).

Servet-i Fünûn döneminin önemli hikâye ve romancılarından birisi olan Safvetî Ziyâ’nın “Sevdâyı Girîzân” başlıklı hikâyesinden aldığımız aşağıdaki cümlede de görüleceği üzere şiir metinlerinde de sıklıkla geçen “perverde-i nâz” tamlamasının buradaki cümlelerin bağlamı da düşünüldüğünde “refâh, rahat ve bolluk içinde büyümüş” anlamında olduğunu, kelimenin burada da kalıplaşmış şekliyle “nâz u nimet” şekliyle kullanıldığını belirtmek isteriz: *Fakat bu fakrımle maişetimle sizi; sizin gibi terbiye olmuş, sizin gibi perverde-i naz u nimet olmuş bir hanımı bahtiyar edemeyeceğimi...* (Balık 2017: 134)

Örnekleri çok fazla olan bu husus, bizlere “nâz” gibi temel kelimelerimizin bile² anlamları üzerinde eldeki metinlerdeki bağlamlarını da dikkate alarak düşünmemiz gereğini hatırlatmakta, eski metinlerimizdeki çok anlamlı kelimelerin unutulmuş anlamlarının peşine düşme vazifesi yüklemektedir. Metinlerin diliçi çevirilerinde dikkatli olmak ve kelimelerin bilinen anlamlarından ziyade metnin bağlamında hissedilen farklı anlamların olup olamayacağını sorgulamak bizlerde bu farkındalığı oluşturacaktır.

² Örneğin eski metinlerde görülen *fitne* kelimesinin her defasında sözlükteki “karışıklık, kargaşa” anlamında değil de bazen de “küçük köpek” anlamında kullanılması (Karakuş 2021: 389-400) yahut “ince manalı söz, idraki ve anlaşılması nezâket ve zarıflığa dayanan nazik husus” şeklinde bilinen *nükte* kelimesinin birçok eski sözlükte de karşılaşılan şekliyle “nokta, nokta şeklindeki iz, leke, pas” anlamının da bulunması ve Türkçe metinlerde nüktenin zamanla “ayıplamak, sitem etmek, kötülük yapmak” gibi anlamlarda ve bu anlamın ifadesi maksadıyla “nükte atmak, nükte çekmek” şeklindeki deyimlerle metinlerimizde kullanılması (Kaçar 2023: 191-202), bizlere temel kelimelerimizi bile yeniden gözden geçirmemizin zorunlu bir vazife olduğunu hatırlatmaktadır.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (1987), *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.
- BALIK, Macit (2017) (Haz.), *Bir Safha-i Kalb*, Safvetî Zîyâ, Ankara: Gece Kitaplığı.
- ERÜNSAL, İsmail E. (1983), *The Life And Works of Taci-zâde Ca'fer Çelebi, With a Critical Edition of His Divan*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- HARMANCI, M. Esat (2007), *Süheylî, Dîvân*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAÇAR, Mücahit (2013), *Örnek Metinler*, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- KAÇAR, Mücahit, (2023) “Nükte”nin Olumsuz Anlamları Üzerine Bazı Dikkatler”, *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Prof. Dr. M. A. Yekta Saraç Armağanı*, İstanbul: DBY Yayınları, 191-202.
- KANAR, Mehmet (2023), *Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- KARADAVUT, Zekeriya (2022). Çin Türkistanındaki Türklerin Tabiat Olayları İle İlgili İnanma Ve Değerlendirmeleri. *Milli Folklor*, C. 17, S. 133, 255-263.
- KARAKUŞ, Yasemin (2021), “Klasik Türk Şiirinde “Fitne” Kelimesinin “Köpek” Anlamıyla Kullanımına Dair”, *Littera Turca*, 7/2, 389-400.
- KATANOV, N. (1897). Primeti i poveriya Tyürkov Kitayskago Turkestana, kasayusçiyacya yavleniy prirodi. El Muzafferiye/Sbornik Stately/Barona Viktora Romanoviça Rozena/, Sankpeterburg 1897, 29-44.
- KÜÇÜK, Sabahattin (2019) (Haz.), *Bâkî Divânı*, 4. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUİN, Muhammed (1964), *Ferheng-i Fârsî*, 2. baskı, 1964.
- ÖZÇETİN Kübra (2012), *Türkçe Kaynak Metinlerin Söz Dağarcığına Katkısı (Çağatay Tilinin İzahlık Luğiti Örneği)*, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- YAZAR, Sadık ve Şeyma Nur Ata (2024), “16. yüzyıl Şairlerinden Emânî'nin Ziyâfetnâme İsimli Mesnevisi ve Himaye Geleneği Açısından İncelenmesi”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Vefatının 100. Yılında Ali Emîri Özel Sayısı, 458-519.
- <https://vajehyab.com/?q=%D9%86%D8%A7%D8%B2> (Erişim Tarihi: 10.10.2024).